

УДК 37.035.3

Лідія Пироженко

ВАСИЛЬ СУХОМЛИНСЬКИЙ ПРО ОСОБЛИВОСТІ НАВЧАННЯ ДІТЕЙ, ЯКІ НЕ ВСТИГАЮТЬ

В умовах невпинно зростаючого потоку інформації надзвичайно актуальною стає проблема постійного оновлення змісту освіти, його гуманізація, гуманітаризація, інтеграція. Недостатня методологічна та методична розробленість шляхів і способів оновлення та реалізації змісту освіти актуалізує ретроспективний аналіз минулого досвіду, зокрема реалізацію ідей В. Сухомлинського у практиці павлиської школи середини 60–70-х рр. ХХ ст.

Попри численні дослідження науковців, зокрема І. Бежа, М. Богуславського, Ю. Мальованого, О. Савченко, О. Сухомлинської та ін., питання реалізації ідей В. Сухомлинського щодо розбудови змісту навчання залишається недостатньо вивченим.

Мета статті: Проаналізувати погляди Василя Сухомлинського на особливості змісту навчання дітей, які не встигають.

Заснований, започаткований і впроваджуваний у Павлиській школі педагогічний експеримент був спрямований на «якісно новий результат освіти та виховання дітей» [7, с. 7]. Для досягнення цього якісно нового результату педагог створив *цілісну педагогічну систему*, у центрі якої – особистість дитини як самоцінність і мета навчально-виховного процесу. Провідними ідеями його системи, за словами О. Сухомлинської, «виступають гуманізація, природовідповідність і демократизація всієї життєдіяльності дитини» [8, с. 62].

Василь Олександрович відтворив «реальний зразок особистості, наділив її живими думками й почуттями, визначив її вчинки та дії. При цьому обґрунтував шляхи, засоби й методи формування ідеальної людини у відповідності із цілями соціалістичного суспільства, з врахуванням вікових, психологічних, статевих особливостей розвитку дитини. Ці особливості він розглядав у тісній єдності із соціальною дійсністю, з врахуванням об'єктивних і суб'єктивних, активних і пасивних факторів виховання» [5, с. 303].

На досягнення цієї мети він спрямовував діяльність учителя, зміст і організацію процесу навчання, створивши цілісну педагогічну систему формування всесторонньо розвиненої особистості. Говорячи про виховання всебічно розвиненої, гармонійної, творчої особистості, Василь Олександрович, на відміну від офіційної педагогіки, мав на увазі, передусім, людину з міцним моральним стрижнем. Бо «без моральної чистоти втрачає смисл усе – освіта, духовне багатство, трудова майстерність і фізична досконалість» [10, с. 72].

У системі діяльності Павлиської школи розумове виховання, моральність і етика, емоції, праця, природа (краса) – «сталі константи

структури образу школи... Така система мала відкритий характер і тяжіла до самоорганізації і самовдосконалення: у ній з часом з'являлись нові структурні елементи, а існуючі – виконували нові функції (наприклад, праця). Вона весь час співвідносила свої завдання з потребами дитини й навколишнього середовища, відповідала на його запити» [7, с. 342–343].

Василію Олександровичу вдалося в межах радянської парадигми освіти обґрунтувати та реалізувати на практиці гуманістичну та демократичну за своєю сутністю систему навчання й виховання. Ядром цієї системи, за словами М. Богуславського, стали: щирий, напружений інтерес до особистості дитини, використання різних прийомів активізації пізнавальної діяльності школярів, органічна єдність урочної та позаурочної діяльності, акцент на вихованні громадянських ідеалів, дружні довірливі стосунки з вихованцями, наукові дослідження на пришкольній ділянці тощо [2, с. 6]. У різні вікові періоди розвитку дитини перевага надавалась тій чи іншій складовій цієї системи.

Характерною особливістю розбудованої В. Сухомлинським системи навчання й виховання були: наявність двох програм навчання, виплекане і структуроване освітнє середовище як складова змісту навчання, спрямованість на виховання всебічно розвиненої високоморальної, творчої особистості; єдність змісту та процесу навчання і виховання дитини, класної та позакласної діяльності; залежність відбору, структурування та реалізації змісту освіти від індивідуальних, вікових та гендерних особливостей учнів.

Василь Сухомлинський був упевнений, що середовище здатне стимулювати активність у навчанні. На думку педагога, виховують «не лише людські стосунки, не тільки приклад і слово старших, не тільки традиції, що дбайливо зберігаються в колективі, а й речі – матеріальні й духовні цінності. Виховання середовищем, обстановкою, створеною самими учнями, речами, що збагачують духовне життя колективу, – це, на наш погляд, одна з найтонших сфер педагогічного процесу» [12, с. 89]. Сукупність факторів шкільного життя, що здійснюють як прямий так і опосередкований вплив на становлення школяра Василь Олександрович називав «фоном» [13].

Аналізуючи освітнє середовище Павлівської школи як складову змісту освіти, засіб формування творчої особистості ми будемо розглядати усі як матеріальні (шкільні будинки і приміщення, їх оформлення, шкільний музей, дослідну ділянку, позашкільне середовище тощо), так і нематеріальні (організаційні умови, шкільні свята, традиції, дух, уклад школи, міжособистісне спілкування тощо), які так чи інакше впливали на конструювання школярами свого власного внутрішнього змісту освіти.

Підкреслюючи необхідність постійного оволодіння знаннями як неодмінну умову усестороннього розвитку дитини 6–10 років В. Сухомлинський поклав на перше місце ідею «створення духовно-інтелектуального фону, де особистість дитини набуває певної автономії і незалежності» [9, с. 112]. Цьому сприяли і заняття на природі, в «зелених

класах», і складання збірки «книги природи» тощо. Створений Василем Олександровичем педагогічний простір, освітнє середовище були покликані формувати в дитини особистісне емоційне ставлення до себе, до природи, до навколишнього світу, дарувати їй радість пізнання, «відкриття світу», єднання з навколишнім середовищем.

Педагог підкреслював значення розвитку емоційно-чуттєвої сфери, поєднавши її розвитком мислення (і відповідно навчанням). Василь Олександрович поставив завдання активізувати через емоції й, відповідно, інтерес, допитливість, увесь процес розумового виховання, тобто керувати увагою школярів [7, с. 333]. У працях В. Сухомлинського значна увага приділена впливу навчання на емоційний розвиток учнів, який він вважав найважливішою передумовою успіху в навчанні.

Говорячи про потребу емоційного забезпечення процесу засвоєння навчального змісту, В. Сухомлинський неодноразово наголошував, що для розвитку пізнавальних сил школяра, особливо молодшого, необхідно частіше враховувати емоціогенний фактор навчального змісту і методики, відкривати перед учнями «чудесний світ» у красі живих барв, яскравих звуків, у казці та грі. Це розкриває серце дитини, викликає прагнення робити людям добро. Духовним знаряддям творчості і розвитку є емоційна насиченість дитячого сприймання. «Я глибоко переконаний, – підкреслював Василь Олександрович, – що без емоційного піднесення неможливий нормальний розвиток клітин дитячого мозку: в моменти напруженості, піднесення, захоплення відбувається посилене живлення кори півкуль... Я тисячу разів переконувався: без поетичного, емоційно-естетичного струменя неможливий повноцінний розумовий розвиток дитини», – наголошував Василь Олександрович [15, с. 48–50]. Таким чином, В. Сухомлинський вважав емоційну насиченість навчання неодмінною умовою повноцінного розумового виховання учнів. Педагог розглянув проблему комплексно і системно, поставивши вимогу емоційної насиченості змісту навчання, процесу навчання, освітнього середовища тощо. Інакше кажучи, досвід емоційно-ціннісного ставлення ставав складовою власного, створюваного кожним учнем у взаємодії з освітнім середовищем, освітнього продукту.

Програма навчання в єднанні з природою, пронизуючи весь навчально-виховний процес, з часом перетворилась у Павлівській школі на одну з основних складових змісту початкового навчання. Поряд з оволодінням обов'язковим змістом початкової освіти, вивченням арифметики та простих граматичних правил діти отримували знання та здобували вміння, емоційна насиченість та глибина яких робила їх незамінними для розумового і морального розвитку. На відміну від офіційної початкової освіти, через уніфікований зміст якої дитина засвоювала певне коло знань та знайомилась з класовою ідеологією, у Павлівській школі, навчали не лише «читати, писати, рахувати, мислити, пізнавати світ, багатства науки і мистецтва» [11, с. 88]. Тут вчили жити, діяти, мислити, творити, проявляти самостійність у вирішенні різноманітних дитячих проблем – від вибору

теми малюнка чи казки, до визначення напрямку позакласної діяльності.

Василь Олександрович прагнув, щоб з кожним роком все більш помітними для кожної молодої людини були зміни в оточуючому її середовищі. Усвідомлення того, що все це створено власними руками є, на думку педагога, могутнім стимулом до нової праці, сприяє активному включенню в життя суспільства. Про те, наскільки значущим для соціалізації учнів невеличкої сільської школи був цей досвід, свідчать її випускники, переважна більшість яких досягла значних успіхів у різноманітних сферах діяльності. Трудовий ритм життя учнівського колективу мав стати, на думку Василя Олександровича, важливою, незамінною складовою освітнього середовища, що сприятиме інтелектуальному збагаченню особистості. Залучення учнівської молоді до суспільно значимих видів трудової діяльності дасть змогу їм зрозуміти суть виробничих відносин, розстановку сил, що виникає між учасниками виробництва. Такий досвід зорієнтує учнів на постійні пошуки шляхів самовизначення.

Перше, що бачила дитина, яка прийшла до Павлиської школи – це цікаві справи, якими зайняті всі без виключення. У кожного учня є свій куточок для улюбленої праці, своя улюблена справа, є старший товариш, праця якого є зразком. Учні приходять до школи, де не лише вчителі, а й оточення розповідає про світ, у якому вони живуть – про різні явища живої та неживої природи. Діти бачать плідні ниви та пасовиська і засмічені пустирі. Підведення дітей до необхідності творчого застосування знань має результатом не лише вирощений на, здавалося б, безплідних раніше землях сад, а могутню мотивацію для подальшого поглиблення знань. Діти захочуть дізнатись більше: як підготувати землю для висадки різних культур, як підвищити врожайність, як запобігти хворобам та уникнути шкідників. Розуміння того, що навіть така, здавалося б нескладна справа, як посадка дерева, потребує ґрунтовних знань, робить працю творчою і цікавою, стимулює прагнення до навчання та самостійних наукових досліджень.

Таким чином, освітнє середовище у системі діяльності Павлиської школи складало комплекс взаємозв'язку навчального, природного, соціального, ігрового, господарського, інформаційного середовищ, було неодмінною складовою змісту та процесу навчання. Більше того, у педагогічній системі В. Сухомлинського взаємозв'язок дитина – оточуюче середовище виходив за межі взаємодії як навчального процесу. Освітнє середовище було як джерелом пізнання, так і результатом освітніх зусиль учня, частиною його особистого освітнього продукту, що свідчило про розбудову змісту освіти спрямованого на забезпечення формування творчої особистості учня.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Библюк М. Прихована програма школи Василя Сухомлинського / М. Библюк // Шлях освіти. – 2004. – № 1. – С. 41–45.
2. Богуславский М. Динамика целеценностных смыслов воспитания в

- педагогической системе В. А. Сухомлинского / М. В. Богуславский // Наук. записки. Серія: Педагогічні науки. – Кіровоград, 2008. – Випуск 78(1). – 276 с.
3. Богуславский М. В. Василий Александрович Сухомлинский: цели и смыслы воспитания / М. В. Богуславский // Нар. образование. – 2008. – № 9. – С. 261–266.
 4. Макарова М. Н. «Скрытый учебный план» как проблема социологии образования // Вестник Удмуртского университета. Социология и философия. – 2003. – С. 111–123.
 5. Петренко О. Б. Гендерний вимір шкільної освіти в Україні (XX століття) : монографія / О. Б. Петренко. – Рівне : РДГУ, видавець Олег Зень, 2010. – 530 с.
 6. Петренко О. Б. Традиції Павлівської середньої школи часів В. О. Сухомлинського як фактор гендерної соціалізації школярів / О. Б. Петренко // Наук. зап. Сер. Пед. науки. – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2008. – Вип. 78(1). – С. 93–98.
 7. Сухомлинська О. В. Школа В. О. Сухомлинського в Павлівші (50–60-ті рр.) / О. В. Сухомлинська // Нариси з історії розвитку авторських навчально-виховних закладів в Україні (кінець XIX–XX ст.) / О. В. Сухомлинська. – Луганськ : ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2010. – С. 342–343.
 8. Сухомлинська О. В. Історико-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем / О. В. Сухомлинська. – К. : АПН, 2003. – 68 с.
 9. Сухомлинська О. В. О. Сухомлинський і проблеми дитинства / О. Сухомлинська // Наука і освіта. – 2001. – № 5. – С. 111–112.
 10. Сухомлинський В. О. Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори : в 5 т. – К. : Рад. шк., 1976. – Т. 2. – С. 55–206.
 11. Сухомлинський В. О. Формування комуністичних переконань молодого покоління / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори : в 5 т. – К. : Рад. шк., 1976. – Т. 2. – С. 7–148.
 12. Сухомлинський В. О. Павлівська середня школа / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори : в 5 т. – К. : Рад. шк., 1977. – Т. 4. – С. 7–392.
 13. Сухомлинський В. О. Розмова з молодим директором школи / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори : в 5 т. – К. : Рад. шк., 1977. – Т. 4. – С. 393–625.
 14. Сухомлинський В. О. Навчання і виховання в єдиний потік / В. О. Сухомлинський // Рад. шк. – 1963. – № 11. – С. 11–20.
 15. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори : в 5 т. – К. : Рад. шк., 1976. – Т. 3. – С. 7–282.
 16. Сухомлинський В. О. Сто порад учителеві / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори : в 5 т. – К. : Рад. шк., 1976. – Т. 2. – С. 419–655.
 17. Сухомлинський В. О. Народження громадянина / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори : в 5 т. – К. : Рад. шк., 1977. – Т. 3. – С. 283–582.
-